

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора психологічних наук, професора
Мілорадової Наталії Едуардівни, на дисертацію Буранова Ігоря Юрійовича
«Юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо
переміщених осіб», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Відгук підготовлений на підставі вивчення тексту дисертаційної роботи Буранова І. Ю. «Юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб», а також опублікованих за темою дисертації наукових праць.

Ступінь актуальності обраної теми. Проблематика, обрана Бурановим І.Ю. для дисертаційного дослідження, належить до кола найбільш соціально значущих і водночас недостатньо розроблених питань сучасної юридичної психології, адміністративно-правової практики та системи соціального захисту прав дитини. Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила масштабне внутрішнє переміщення населення, зміну соціальної структури багатьох територіальних громад, вразливості дітей, які вимушено інтегруються у нове освітнє середовище. У цих умовах булінг уже не може розглядатися лише як локальний шкільний конфлікт або педагогічна проблема. Він набуває ознак складного соціально-психологічного та правового явища, що безпосередньо пов'язане з безпекою дитини, її соціальною адаптацією, ментальним здоров'ям, правом на безпечні умови освіти та недискримінаційне середовище.

Особлива актуальність дисертації зумовлена тим, що діти внутрішньо переміщені особи можуть одночасно перебувати у кількох взаємопов'язаних станах уразливості: пережитий досвід війни та евакуації, розрив попередніх соціальних зв'язків, зміна навчального закладу, відмінності в мовних, культурних або поведінкових проявах, ослаблений ресурс сімейної підтримки. Саме ці обставини формують підвищений ризик віктимізації, маргіналізації або, навпаки, реактивної агресивної поведінки як способу психологічного самозахисту. Тому представлена робота, спрямована на комплексне визначення

юридико-психологічних засад протидії булінгу дітей ВПО, має не лише теоретичну, а й значну прикладну цінність.

Чинне правове регулювання протидії булінгу в Україні, попри наявність законодавчого визначення булінгу та адміністративної відповідальності за його вчинення, не повною мірою враховує специфічний статус дитини ВПО як такої, що перебуває в умовах адаптаційної кризи та потребує особливого психологічного супроводу. У роботі доведено, що формальне реагування шляхом складення адміністративних матеріалів і накладення штрафних санкцій не завжди досягає превентивної мети, особливо коли йдеться про дітей, травмованих воєнними подіями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки; положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015 від 24 березня 2021 року); Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 року № 708-р); Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); плану науково-дослідницьких робіт Національної академії внутрішніх справ.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ознайомлення з дисертацією дає підстави для висновку, що автором обрано належну методологічну основу дослідження, яка відповідає визначеним меті, об'єкту та предмету. У роботі

використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання: діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний, функціональний, порівняльно-правового прогнозування, статистичний, методи психодіагностики. Саме поєднання юридичних і психологічних методів дозволило авторів не обмежитися нормативним описом булінгу, а вийти на пояснення його причин, проявів, групової динаміки та наслідків для дітей ВПО.

Емпіричну основу дослідження становлять результати аналізу даних офіційної статистики, здійснення судової практики розгляду справ за статтею 173-4 КУпАП відповідно до звітів судів першої інстанції. Одержання даних щодо актуальних тенденцій поширення булінгу дітей ВПО реалізовувалося шляхом проведення анонімного опитування за допомогою інструментів Google. Виокремлення психологічних засад протидії булінгу здійснювалося за допомогою застосування психодіагностичної методики «Агресивна поведінка» (Е. Ільїн, П. Ковальов). Загальна вибірка склала 838 дітей, серед яких 231 внутрішньо переміщена дитина. У ході опитування були залучені респонденти з м. Києва, Київської, Хмельницької, Сумської, Дніпропетровської, Львівської, Закарпатської, Запорізької, Житомирської, Івано-Франківської, Миколаївської, Волинської, Донецької, Полтавської, Харківської, Вінницької, Кіровоградської, Херсонської та Одеської областей, Автономної Республіки Крим.

Обґрунтованість висновків підтверджується логікою побудови роботи: від з'ясування соціальної сутності та психологічної детермінації булінгу – до аналізу нормативно-правового регулювання, емпіричної перевірки особливостей віктимізації дітей ВПО, оцінки правозастосовної практики та формулювання практичних шляхів удосконалення системи протидії. Така послідовність дозволяє простежити внутрішній зв'язок між теоретичними положеннями, отриманими емпіричними результатами та сформульованими практичними рекомендаціями.

Оцінка змісту дисертації та її структури. Дисертаційна робота Буранова І.Ю. є самостійним, завершеним науковим дослідженням. Її структура відповідає меті та завданням дослідження і складається з анотації, вступу, трьох розділів, об'єднаних у сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 300 сторінок, з яких основний текст – 231 сторінка. Список використаних джерел містить 214 найменувань, що свідчить про достатній рівень теоретичного опрацювання предмета дослідження.

У вступі автором обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкрито методологічну основу, емпіричну базу, наукову новизну, практичне значення та надані відомості про апробацію результатів дослідження. Важливо, що вже у вступній частині підкреслюється відмінність булінгу дітей ВПО від звичайного міжособистісного конфлікту: таке цькування нерідко має ознаки стигматизації за територіальною, мовною, соціальною або матеріальною ознакою, що робить проблему ширшою, ніж традиційне адміністративно-правове реагування.

Перший розділ дисертації присвячено булінгу як теоретико-прикладній проблемі юридичної психології. Автор досліджує соціальну сутність булінгу, психологічні механізми його виникнення, історичні витоки та сучасний стан нормативно-правового забезпечення протидії булінгу, а також соціально-психологічні детермінанти виникнення булінгу дітей ВПО. Заслуговує на підтримку позиція автора, за якою булінг розглядається не лише як індивідуальна агресія окремої дитини, а як груповий механізм перерозподілу влади, соціального виключення та конструювання образу «чужого» у дитячому колективі.

Важливим теоретичним результатом першого розділу є висновок про те, що в умовах воєнного стану загальна суспільна напруга, поширення мови ворожнечі, травматичний досвід і нестабільність соціального середовища можуть виступати каталізаторами агресивних поведінкових практик серед дітей. Такий підхід дозволяє розглядати заклад освіти як мікромодель суспільства, в якій

відтворюються не лише позитивні механізми соціалізації, а й негативні практики відторгнення, стигматизації та домінування.

Окремо слід відзначити порівняльно-правовий блок, у якому автор аналізує зарубіжні моделі протидії булінгу. У роботі систематизовано різні підходи – децентралізований, криміналізаційний, соціально-інтегративний, адміністративно-контрольний та інші. Цінність цього аналізу полягає не в механічному перенесенні іноземних моделей на український ґрунт, а в спробі визначити ті елементи, які можуть бути адаптовані з урахуванням правової системи України, воєнного стану, ресурсних можливостей громад і потреб дітей ВПО.

Другий розділ містить юридико-психологічну характеристику булінгу внутрішньо переміщених осіб. У цьому розділі автор розкриває методологічний інструментарій дослідження, аналізує особливості правового регулювання та актуальні тенденції поширення булінгу дітей ВПО. Найбільш вагомим є емпіричний блок, у якому встановлено суттєву невідповідність між високою обізнаністю дітей із терміном «булінг» і високим рівнем латентності та недовіри до дорослих. Цей висновок доводить, що проблема полягає не лише в браку знань, а в недостатній ефективності каналів довіри, реагування та психологічної підтримки.

Заслуговує на увагу висновок про особливий профіль агресивності дітей ВПО. Здобувач обґрунтовує, що підвищена схильність частини переміщених дітей до фізичного реагування може бути не проявами делінквентності, а формою адаптивної або захисної реакції на відчуття ізоляції, нерозуміння та інституційної сліпоти. Такий висновок має значення для практики, оскільки він орієнтує суб'єктів реагування не лише на покарання, а й на виявлення первинних причин поведінки дитини, її травматичного досвіду та потреби в підтримці.

Позитивної оцінки заслуговує аналіз судової практики за статтею 173-4 КУпАП. Буранов І.Ю. констатує, що чинна модель реагування часто має формалізований і фіскально-каральний характер, тоді як виховні, відновні та психолого-корекційні заходи застосовуються недостатньо. Ця думка є важливою для адміністративно-правової науки, оскільки демонструє потребу в

переорієнтації правозастосування з формальної фіксації факту правопорушення на досягнення реального превентивного та відновного результату.

Третій розділ присвячено шляхам та напрямам удосконалення процесу протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб. В його змісті запропоновано організаційні, психолого-педагогічні та правові напрями вдосконалення, зокрема розвиток інституційної взаємодії, розбудову безпечної інфраструктури, посилення ролі Служби освітньої безпеки, формування соціально-інтегративних програм, розвиток професійно-корекційної роботи з постраждалими та кривдниками.

Практично спрямованою складовою третього розділу є характеристика авторського проєкту «Проти#дій булінгу! Хто мій безпечний друг?». У роботі наголошується, що проєкт поєднує правові, психологічні, комунікаційні, медійні та організаційні інструменти. Його заходи, включаючи форуми, просвітницькі тури, фестивалі доброти, залучення медійних осіб, розроблення цифрових механізмів повідомлення та концепція мобільного застосунку «My safety friends», мають практичну спрямованість і можуть слугувати прикладом моделі суспільно-правової та психологічної профілактики булінгу.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб розглянуто як самостійний предмет наукового аналізу. Автор не обмежився констатацією наявності проблеми, а запропонував цілісну систему її пояснення, діагностики та практичного розв'язання.

До найбільш вагомих положень наукової новизни слід віднести: виокремлення основних чинників запобігання булінгу дітей ВПО; обґрунтування невідповідності чинної моделі правосуддя потребам соціальної інклюзії дітей ВПО; емпіричне встановлення специфічних проявів віктимізації та агресивності дітей ВПО; характеристику «адаптивної фізичної агресії» як реактивного механізму самозахисту; розроблення та реалізацію авторського проєкту протидії

булінгу; обґрунтування потреби в цифрових конфіденційних каналах повідомлення про цькування; визначення ролі міжінституційної взаємодії у створенні безпечного освітнього середовища.

Значущим є також удосконалення автором підходів до розуміння нормативно-правового регулювання протидії булінгу, організаційних засад запобігання булінгу в освітньому середовищі, віктимного статусу дітей ВПО, психологічного профілю постраждалих і кривдників, а також принципів інклюзивного соціального середовища. Набули подальшого розвитку наукові положення щодо соціальної сутності булінгу, зарубіжного досвіду його протидії, історичних витоків і сучасних соціально-психологічних детермінант цього явища.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені у дисертаційному дослідженні положення та рекомендації використовуються та можуть бути використані в:

- науковій діяльності – під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову;

- освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Соціальна психологія», «Психологічне забезпечення юридичної діяльності», підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти;

- практичній діяльності – у процесі професійного навчання поліцейських відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності; у процесі організаційної та прикладної діяльності протидії булінгу серед дітей.

Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображені у 12 наукових працях, серед яких чотири статті у фахових наукових виданнях України, сім тез наукових

доповідей та один аналітичний огляд. Кількість і характер публікацій свідчать про належну апробацію результатів дослідження та їх представлення науковій спільноті.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота оформлена у науковому стилі, її структура є логічною, а зміст викладено послідовно. Анотація відповідає основному змісту дисертації, висновки узгоджуються з поставленими завданнями, а сформульовані рекомендації мають як теоретичне, так і прикладне значення. Робота відповідає спеціальності 081 «Право», оскільки поєднує аналіз правового регулювання, адміністративно-правової відповідальності, діяльності суб'єктів реагування та юридико-психологічних механізмів захисту прав дитини.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Буранова І. Ю., вважаю за необхідне висловити окремі зауваження та побажання, які мають дискусійний характер і можуть бути враховані автором у подальших наукових дослідженнях.

1. У дисертації обґрунтовано, що діти ВПО мають специфічний віктимний статус у новому освітньому середовищі. Водночас у подальшому доцільно було б чіткіше розмежувати ситуації, коли статус ВПО є безпосереднім мотивом булінгу, і ситуації, коли він виступає лише фоновим чинником соціальної вразливості. Таке розмежування має значення для кваліфікації діяння, вибору заходів реагування та уникнення надмірної формалізації підходу до кожного конфлікту за участю дитини ВПО.

2. У роботі наголошено на потребі переходу від каральної моделі до превентивної та відновної. Водночас в змісті не знайшло відображення питання, які саме відновні практики можуть застосовуватися у випадках булінгу дітей ВПО: шкільна медіація, кола порозуміння, індивідуальні корекційні програми, робота з батьками чи групові інтервенції. Це посилило б прикладний компонент дослідження.

3. Дисертація містить ґрунтовний критичний аналіз зарубіжного досвіду. Водночас, доречним було б окремо визначити, які елементи можуть бути імплементовані на рівні закону, які – на рівні підзаконних актів, а які потребують насамперед організаційної або ресурсної підтримки громад.

4. Значну увагу приділено авторському проекту «Проти#дій булінгу! Хто мій безпечний друг?», що виступає перевагою роботи. В той же час, в дисертації відсутній опис моделі оцінювання ефективності цього проекту із зазначенням кількісних та якісних індикаторів (зміни рівня довіри дітей до дорослих, кількості звернень, повторюваності випадків булінгу, готовності педагогів до реагування, рівня психологічної безпеки у класах тощо).

Наведені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження, мають рекомендаційний характер і спрямовані на подальше поглиблення заявленої автором проблематики.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час ознайомлення з дисертаційною роботою та опублікованими працями за її темою ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації чи інших порушень академічної доброчесності не встановлено. Дисертація Буранова І. Ю. є самостійно виконаною науковою працею, у якій використання ідей, положень та результатів інших авторів супроводжується належними посиланнями.

ВИСНОВОК:

Дисертаційна робота Буранова Ігоря Юрійовича на тему «Юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, у якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають значення для розвитку юридичної психології, адміністративно-правової науки, системи соціального захисту прав дитини та практики протидії булінгу в освітньому середовищі.

Дисертація характеризується актуальністю, належним ступенем наукової новизни, достатньою обґрунтованістю та достовірністю отриманих результатів,

теоретичною і практичною значущістю, повнотою викладення основних положень у наукових публікаціях та відповідністю спеціальності 081 «Право».

За своїм змістом, структурою, рівнем наукової новизни, обґрунтованістю висновків і практичною спрямованістю дисертаційна робота відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами й доповненнями), наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами й доповненнями) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами й доповненнями), а її автор – Буранов Ігор Юрійович – за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології,
соціології та педагогіки
навчально-наукового інституту № 3
Харківського національного
університету внутрішніх справ**



Наталя МІЛОРАДОВА